

YENİ ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ YAKLAŞIMININ ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Dr. ZEKİ PARLAK *

GİRİŞ

1960'dan beri uluslararası işbölümünde önemli bir değişim gözlenmektedir. Bu değişim, kapitalist emek sürecinde yeniden yapılanmanın bir parçası olarak, sanayi üretiminin emek yoğun kısımlarının, gelişmiş sanayi (merkez) ülkelerinden, emeğin göreceli olarak bol ve ucuz olduğu azgelişmiş (çevre) ülkelere kaymasını içermektedir. Çok sayıda bilimsel araştırma bu değişimi yeni bir uluslararası işbölümünün oluşumu olarak tanımlamaktadır. Buna göre, hammadde ve tarım ürünleri üreten çevre ülkelerin, sanayi malları üreten merkez ülkelerle ticaret yaptığı eski "sömürgeci işbölümü" artık bitmiştir. Onun yerine sanayi üretiminin merkez ülkelerden çevreye kaydırılmasıyla, çevre ülkelerin de sanayi malları üreten ve bunları merkez ülkelere ihraç eden bir konuma geldiği yeni uluslararası işbölümü gelişmektedir. Bu gelişmenin altyapısını, azgelişmiş ülkelerin küresel kullanıma açık yedek işgücü deposu olarak yükselişi, iletişim, ulaştırma ve üretim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler oluşturmaktadır. Kısaca, yoğun rekabet ortamında çokuluslu sanayi şirketlerinin ayakta kalabilmelerinin tek şartı, bu yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde üretimlerinin emek yoğun kısımlarını ucuz emek arzından faydalanmak üzere çevre ülkelere kaydırmaktır.

Bu makalede Fröbel, Henrich ve Kreye (1980)'in geliştirdiği "yeni uluslararası işbölümü" yaklaşımı detaylı olarak incelenmektedir. Bu yaklaşımın çokuluslu şirketlerin stratejileri, uluslararası sermaye hareketleri, teknolojik ve organizasyonel değişme, rekabet stratejileri gibi farklı boyutlardan eleştirel bir değerlendirmesi yapılarak, dünya otomobil endüstrisi örneğinde tartışılacaktır. Temel olarak, bu yaklaşımın spesifik

---

* Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

endüstrilerin deneyimlerinden hareketle bulgularını genelleştirmeye çalıştığı ve bu yüzden kendine özgü üretim zinciri, üretim sistemleri, sektörel ve bölgesel işbölümü, pazar yapısı ve rekabet şartları olan otomobil endüstrisi gibi farklı bir sektörde meydana gelen değişimleri açıklamada yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir. Ayrıca bu yaklaşımın, dünya ekonomisindeki değişik trendleri ve stratejik seçenekleri tek bir değişim yörüngesine hapsettiği iddia edilmektedir.

Sonuç olarak, dünya ekonomisinde ve uluslararası işbölümünde yaşanan dönüşümleri daha iyi değerlendirebilmek için çok sayıda farklı ve karşıt eğilimlerin varlığını, sanayi üretiminin ileri derece karmaşık bir yapıda örgütlendiğini ve hızla küreselleştiğini, teknolojik ve organizasyonel yeniliklerin, yabancı sermaye yatırımlarının yön ve kapsamalarının göz önüne alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

1. Yeni Uluslararası İşbölümü: Teorik Çerçeve

Farklı gelenekten gelen çok sayıda yazar dünya ekonomisinde 1960'lı yıllardan beri yaşanan niteliksel değişime dikkat çekmekte ve bunu teorik bir temelde açıklamaya çalışmaktadır. Bu değişim "yeni bir uluslararası işbölümü" olarak formüle edilmektedir (Frank, 1980; Arrighi, 1978; Fröbel, Henrich ve Kreye, 1980; Walton, 1985). Yeni uluslararası işbölümüne yönelik olarak yapılan akademik araştırmalar eskiye dayanmaktadır (Jenkins, 1984: s. 29). Ancak en kapsamlı "yeni uluslararası işbölümü" yaklaşımı Alman yazarlar Fröbel, Henrich ve Kreye (1980) tarafından geliştirilmiştir. Yaklaşımlarını Wallerstein'in geliştirdiği "dünya sistemi" teorisinin analitik prensiplerine oturtan bu yazarlara göre, az sayıda gelişmiş (merkez) ülkenin çok sayıda az gelişmiş (çevre) ülkeyle ticaret yaptığı eski "sömürgeci işbölümünün" yerini, "yeni bir uluslararası işbölümü" almaktadır. Bu yeni işbölümünün temelini sanayi üretiminin merkez ülkelerden çevreye kaydırılmasıyla, çevrenin sanayi malları üreten ve bunları merkeze ihraç eden bir konuma gelmesi oluşturmaktadır. "Dünya ekonomisinin 500 yıllık tarihinde ilk kez, dünya piyasalarını hedefleyen sanayi mallarının kârlı bir biçimde üretimi, merkez ülkelerle birlikte çevre ülkelerde de mümkün hale gelmektedir. Üretim giderek daha çok alt bölümlere ayrılmakta ve bu bölümler dünyanın neresinde emek ve sermayenin en kârlı bileşimi sağlanıyorsa oraya tahsis edilmektedir" (Fröbel, Henrichs ve Kreye, 1980: s. 13-14).

Fröbel, Henrich, Kreye'ye göre dünya ekonomisindeki bu dönüşümün kaynağı, artan rekabetin yön verdiği "sermaye değerlenmesi ve birikimidir". Kapitalistler, daha etkin makine ve teçhizat kullanarak, işgücünün sahip olduğu vasıfları ve işçilerin sayısını azaltarak yoğun

rekabet ortamında ayakta kalmaya çalışmaktadır. Ancak bu stratejiler artık yeterli değildir. Gelişen dünya ekonomisinde ve yoğunlaşan rekabet ortamında şirketlerin varlıklarını sürdürebilmelerinin tek yolu üretimlerini emeğin ucuz, bol ve itaatkar olduğu Üçüncü Dünya ülkelerinde kurulan yeni sanayi sitelerine yeniden yerleştirmektir. Diğer bir ifade ile üretimin küresel düzeyde yeniden organizasyonu sermayenin uygulayabileceği yegane stratejidir (Fröbel, Henrich ve Kreye, 1980: s. 15).

Yeni uluslararası işbölümünün oluşumuna, 1960 yılından beri birbirleriyle yakından ilişkili olan üç önemli gelişme yol açmıştır. Bunlardan ilki, çevre ülkelerin küresel kullanıma açık yedek işgücü deposu olarak gelişmesidir. Üçüncü dünya ülkelerinde emek genellikle endüstriyel deneyimden ve sınıf bilincinden yoksun, sendikası ve çok ucuzdur. Büyük ölçüde yasal korumadan yoksun ve oldukça itaatkar olan bu işgücünün endüstriyel kullanımı, merkezde sendikalı, yüksek ücretli ve militan sanayi işgücüsüyle başı dertte olan sermayenin iştahını kabartmaktadır. Bu ülkelerde, merkezdeki ücretlerin yaklaşık yüzde 10'u karşılığında çok kötü şartlar altında çalışmayı kabul eden ve merkezdekilere yakın verimliğe sahip milyonlarca potansiyel işçi mevcuttur.

Yeni uluslararası işbölümünün oluşumuna yol açan ikinci faktör, ulaşım ve iletişim alanında meydana gelen teknolojik yeniliklerdir. Bu yenilikler üretimin spesifik bir mekana bağımlılığını azaltmaktadır. Çok miktarda malın ve üretim teçhizatının dünyanın uzak yerlerine taşınmasında uzmanlaşmanın artması ve taşımada "kontainer" sisteminin yerleşmesi, sınai üretimi spesifik mekanlara daha az bağılı hale getirirken, iletişim teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler de farklı mekanlara kaydırılan üretimin bölümleri arasında koordinasyon ve kontrolü kolaylaştırmaktadır. Artık herhangi bir ürünün tam veya kısmi üretimi dünyanı herhangi bir yerinde mümkündür.

Yeni uluslararası işbölümünün oluşumuna yol açan üçüncü faktör ise, teknoloji ve iş organizasyonunda meydana gelen yeniliklerdir. Bu yenilikler karmaşık üretim sürecinin alt bölümlere ayrılmasına ve emek yoğun kısımlarının ucuz ve vasıfsız "yedek işçi ordusundan" faydalanmak üzere çevre ülkelere kaydırılmasına imkan vermektedir. Kısaca, artık bir ürünün farklı düzeylerde parçalarının ve montaj işlemlerinin herbiri farklı ülkelerde yapılabilmekte ve bitmiş ürünler pazarlanmak üzere merkez ülkelere gönderilmektedir.

Bu faktörler hâla tekamül etmektedir. Ancak bu faktörlerin tümü birlikte olgunlaşmadan sermayenin küresel ölçekte yeniden üretimi sadece "klasik uluslararası işbölümünün oluşumuna" yol açmaktadır. Fröbel, Henrich ve Kreye'nin temel hipotezi, bu şartların 1960'dan beri

yeni bir sermaye birikim ve yayılma tarzının gelişimine neden olmasıdır. Bu yeni birikim tarzı, küresel emek ve mal piyasalarından başka, dünya piyasası sanayi sitelerinin oluşumuna yol açmaktadır. Bu faktörleri gerçekleştiren şirketler artı kârlar elde etmektedir. Yoğun uluslararası rekabet bu stratejiyi şirketlerin ayakta kalabilmelerinin tek şartı haline getirmektedir. Bunun sonucu olarak, kapitalizmin tarihinde ilk kez gelişmekte olan ülkelerde sanayi siteleri kârlı bir şekilde sanayi mallarını tam veya kısmen üreten mekanlar haline dönüşmekte ve dünya piyasalarında rekabet edecek düzeye gelmektedir.

Babage prensibinin küresel ölçekte uygulanması, yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının özünü teşkil etmektedir. Bu prensibe göre, emek sürecinin bölümlerine ayrılması, emek maliyetinin düşürülmesine olanak sağlamaktadır. Bu bölünme basit ve tekrarlı görevler yaratarak vasıflı emek ihtiyacını büyük ölçüde azaltmaktadır. Böylece birim emek maliyetinde maksimum indirim gerçekleştirilmektedir. Yazarlara göre bu prensip üretim sürecinin emek yoğun kısımlarını en ucuz ya da en uygun bir işgücünün bulunduğu yere küresel bazda tahsis etmek için kullanılmaktadır (1980: s. 41).

Yeni uluslararası işbölümü sürecinin en önemli aktörleri çokuluslu şirketlerdir. Artan küresel rekabetin baskısı altında oligopolistik şirketler bile sahip oldukları piyasaları ve kârlarını korumak ve yeni bir rekabet üstünlüğü elde etmek amacıyla üretim süreçlerini küresel boyutta yeniden yapılandırmaya çalışmaktadırlar. Bu süreç, ileri iletişim ve ulaşım teknolojileri kullanılarak alt bölümlerine ayrılan üretim sürecinin¹ (özellikle emek yoğun kısımlarını) küresel yedek sanayi işçilerini istihdam etmek üzere yeniden yerleşimine dayanmaktadır. Çokuluslu şirketler, dünya ekonomisinde büyüklükleri, örgütsel yapıları ve geniş sermaye imkanlarıyla bu stratejiyi uygulayabilecek yegane aktörleridir.

Fröbel, Henrich ve Kreye göre tarihte ilk defa mamul ve yarı-mamul sanayi mallarının üretimi çevre ülkelere yerleşmekte ve dünya piyasalarına satılmak için tasarlanmaktadır. Tarihsel açıdan yeni uluslararası işbölümüne dayalı olarak yabancı sermaye yatırımını öncelikle geleneksel sanayi merkezleri ile kültürel, ticari ve coğrafi bağları bulun ülkeler almıştır. Bu bağlamda Avrupa sanayi üretimi Yunanistan, Portekiz ve Türkiye gibi çevre ülkelere, Amerikan sanayi

---

¹Firma içinde işbölümü şematik olarak üç kademededen oluşan bir hiyerarşi şeklindedir. En üst düzeyde bilgi-yoğun kontrol ve mühendislik ve ileri teknik fonksiyonları, orta kademede yüksek vasıf gerektiren üretim faaliyetleri, alt kademede ise düşük vasıf gerektiren standart üretim fonksiyonları bulunmaktadır.

üretimi Meksika ve Porto-Rico'ya ve Japon sanayi üretimi de Güney Kore ve Tayvan'a yeniden yerleşmiştir.

Fröbel, Henrich ve Kreye, varsayımlarını ampirik olarak test etmek amacıyla Alman tekstil ve konfeksiyon endüstrilerinin ve elektronik sektörünün denizaşırı üretim bağlantılarına yönelik bir araştırma yapmaktadır. Bu araştırma, Alman şirketlerin yurtdışındaki şubelerinin genel bir değerlendirmesini ve yüzde fazla Üçüncü Dünya ülkesinde serbest ticaret bölgelerinin ve dünya piyasası fabrikalarının incelenmesini içermektedir. Buna bağlı olarak, yazarlar tekstil sektöründe yeni uluslararası işbölümünü "pantolon yapmak için kumaşlar Almanya' da biçilmekte ve dikim için Tunus'a gönderilmekte ve sonunda dikilmiş olarak iç piyasalarda satılmak üzere Almanya'ya geri gönderilmektedir" şeklinde özetlemektedirler. Ayrıca Almanya'da tekstil ve konfeksiyon endüstrilerinde vasıfsız ve yarı vasıflı işlerin payının büyük ölçüde azaldığını, buna karşın bu endüstrilerin yurtdışındaki fabrikalarında vasıfsız ve yarı-vasıflı işlerin sayısında aynı oranda artış olduğunu ve bu bölgelerde taşeronluk faaliyetlerinin de yaygınlaştığını ifade etmektedir (Fröbel, Henrich ve Kreye, 1980: s. 31).

Yazarlar, yeni uluslararası işbölümüne ya da sanayi üretiminin çevre ülkelere kaymasını yavaşlatacak trendlerin mevcut olmasına rağmen bu eğilimlerin güçlü olmadığını ve sanayiinin küresel olarak yeniden yerleşiminin devam edeceğini ileri sürmektedir. Bunun bir sonucu olarak dünya artık eskisi gibi sanayileşmiş merkez ve sanayileşmemiş çevre olarak ayrılmak yerine, karmaşık teknolojilerin ana üreticisi merkez ve standart teknolojiler kullanan çevre ülkelerden oluşacaktır.

Fröbel, Henrich ve Kreye "sermayenin kurumsal yeniliği olan yeni uluslararası işbölümünün oluşumunu, geleneksel sanayi ülkelerinde kâr oranlarındaki düşmeye bağlamanın ya da çevre ülkelerin kalkınma stratejilerindeki değişime karşı bir tepki olarak görmenin yanlış olacağını belirtmektedir² (1980: s. 59). Ayrıca yeni uluslararası işbölümünün oluşumu ne herhangi bir çokuluslu şirketin serbestçe yapabileceği bir tercih, ne de değişen şartların bir sonucudur. Bu, 1960'dan beri geçerli olan "sermaye değerlendirme ve birikim şartlarının niteliksel dönüşümü ile birlikte emek ve üretim mekanı için dünya piyasalarının oluşmasının bir sonucudur (1980: s. 46).

---

²Frank (1980), Arrighi (1978) and Frobel (1983) yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının farklı versiyonlarını geliştirmiştir. Bu yazarlar endüstrinin yeniden yerleşimini ve "yeni uluslararası işbölümü" oluşumunu, merkez ülkelerde kâr oranlarının düşmesine karşı sermayenin spesifik bir tepkisi olarak görmektedirler.

Özetle sermayenin ve politik tedbirlerin merkez ülkelerde işçi sınıfının gücünü kırmada yetersiz kalması, Üçüncü Dünyada işçi sınıfının örgütsüz olması ve son 30 yılda merkez ve çevre ülkeler arasında ücret farklılıklarının artması ve dünya piyasası sanayi sitelerinin yükselişi sermaye açısından üretimin çevre ülkelere kaydırılmasını oldukça cazip bir strateji haline getirmiştir (Frobel, 1982). Diğer bir ifade ile, işçi sınıfının artan gücü kâr oranlarının düşmesine yola açmaktadır ve sermaye bu krizi merkez ülkelerde artı-değeri artırarak çözmektedir. Teknolojik gelişmelerin de yardımı ile üretimi ücretlerin düşük olduğu yerlere kaydırmak, ücretlerin ortalama düzeyini düşürmenin ve kârları küresel ölçekte artırmanın tek yolu haline gelmektedir. Sonuç olarak, çokuluslu şirketler artan bir biçimde üretimlerini ve yatırımlarını sanayileşmiş merkez ülkelere kaydırmamış veya yeni sanayileşmiş çevre ülkelere doğru kaydırmaktadırlar.

2. Yeni Uluslararası İşbölümünün Çevre Ülkeler Açısından Sonuçları

Yeni uluslararası işbölümünün çevre ülkelere etkisi ile ilgili olarak yazarlar, çevre ülkelerin merkeze bağımlılığının devam etmesi nedeniyle, sömürgeci işbölümünün temel yapısını koruduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca yeni uluslararası işbölümü çevre ülkelerin dünya kapitalist sistemine bağımlı entegrasyonunu güçlendirmektedir (Landsberg, 1987). Adam (1975)'in söylediği gibi değişen tek şey, "muz cumhuriyetlerinin pijama cumhuriyeti haline gelmesidir".

Yeni uluslararası işbölümüne göre, çevre ülkelerde gözlemlenen sanayi mallarının üretim ve ihracatının gerçekleşmesi bu ülkelerin iç dinamiklerine dayalı otonom bir süreç olmayıp, merkezde sanayiinin yeniden yapılanmasının ve yeniden yerleşiminin kaçınılmaz bir sonucu ve aynı zamanda bunun gerçekleşmesi için gerekli bir şarttır. Bu nedenle çevre ülkelerin merkeze bağımlılığı devam edecektir. Ancak yeni uluslararası işbölümünün oluşumunda çevre ülkeler tamamen pasif bir konumda değildir. Bu ülkelerde devlet istihdam ve gelir yaratmak için çokuluslu şirketlere yönelik bir dizi politika uygulayarak bu sürece katılmaktadır. Bu hükümetler ihracatı artırmak için teşvikler, vergi indirimleri ve kredi sağlamakla birlikte, yerel montaj işlemlerinde kullanılmak üzere malların gümrüksüz olarak ithal edilebileceği serbest ticaret bölgeleri veya dünya piyasaları sanayi siteleri kurarak 1960'dan beri aktif olarak çokuluslu şirketlerin yatırımlarını ülkelere çekmek için çalışmaktadır (Jenkins, 1984: s. 31). Bu devletler yatırım çekme stratejilerine uygun bir şekilde kendi vatandaşlarını işgücü olarak

üretken, ucuz, itaatkar, aktif olarak modern reklam teknikleri ile pazarlamaktadır. Ayrıca, bazı ülkelerde hükümetler askeri güç kullanarak veya baskı politikaları uygulayarak açıkça işçi haklarını gasbetmekte ve sendikal faaliyetleri acımasızca bastırmaktadırlar. Bazan kârlı bir sermaye birikimi için gerekli olan şartları koruyabilmek veya oluşturabilmek amacıyla ücretlerin düşük olduğu çevre ülkelerde askeri rejimlerin kurulması da gerekmektedir (Cho, 1985: s. 17)

3. Süper Sömürü

Yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde birim başına daha düşük emek maliyeti, üretimin çevre ülkelere kaydırılmasının anahtar faktörüdür. Fröbel, Henrich ve Kreye göre “mutlak artı değer” düşük ücretler, uzun çalışma saatleri ve kötü istihdam şartlarıyla sağlanması “süper sömürüye” yol açmaktadır. Süper sömürünün altyapısını oluşturan serbest ticaret bölgelerinde ve dünya piyasaları fabrikalarında üretim işçileri çoğunlukla 14-25 yaş grubu genç kadınlardan oluşmaktadır (Elson and Pearson, 1987; Fuentes and Ehrenreich, 1987). İstatistikler bu bölgelerde tipik olarak işgücünün yüzde 80-90'nın kadınlardan oluştuğunu göstermektedir (Fröbel, Henrich ve Kreye, 1981: s. 344). Özellikle kadın işçiler tercih edilmektedir; zira kadınlara ödenen ücret imalat endüstrisinde erkeklere ödenen ücretin yüzde 50'sinden daha azdır (Hirata, 1980). Emek yoğun montaj işlemlerinde cinsiyete dayalı işbölümü ile kadın işgücü istihdam etmek, kârlılığı yükseltmekte ve birim emek maliyetini düşürmektedir. Kimilerine göre, kadınlar doğal olarak maharetli parmaklara sahip olmakla birlikte aynı ölçüde daha uysal ve katı çalışma disiplinini kabul etmeye hazır, erkeklere göre sendikalaşmaya daha az eğilimli ve doğal olarak sıkıcı, tekrarlı ve monoton işlere daha uygundur (Elson and Pearson, 1987: s. 198; Cantewell ve diğ., 1978).

Diğer yandan, ücretler ve çalışma şartları ise gelişmiş sanayi ülkelerinde var olan ortalama veya kabul edilebilir düzeylerin çok altında bulunmaktadır. Bu yeni üretim mekanlarında ücretler çok düşüktür. Haftada 48 saat çalışan yarı vasıflı bir işçi, günlük ortalama 1-2 dolar ve aylık 50 dolardan daha az ücret almaktadır. Standart çalışma haftası normal olarak 48 saattir. Ancak aşırı fazla çalışma ve çok az tatil yapılması yıllık çalışma sürelerini gelişmiş sanayi ülkelerine göre yaklaşık yüzde 50 daha artırmaktadır (Fröbel, Henrich ve Kreye, 1980: s. 352-354; Frank, 1981: s. 171).

Fröbel, Henrich ve Kreye'ye göre, ülkelerin çoğu sosyal güvenlik sistemine sahip olmalarına rağmen serbest ticaret bölgeleri ve dünya piyasası fabrikalarında faaliyet gösteren işletmeler büyük ölçüde bu

sistemin kapsamı dışında kalmaktadır (1981: s. 357). Çalışma ortamı ve iş güvenliği tedbirleri genellikle çok düşük ve ürkütücüdür. Pekçok fabrikada sağlıksız koşullar sürdürülmekte ve işçiler arasında çok sayıda hastalığa ve yaralanmalara neden olmaktadır (Fröbel, Henrich, ve Kreye, 1980, s. 357; Fuentes and Ehrenreich, 1987). Bu şartlarla ilgili herhangi bir şikayet derhal işten atılma ile sonuçlanmaktadır.

Serbest ticaret bölgeleri ve dünya piyasası fabrikalarında iş sadece daha ağır, daha kirli, daha monoton ve daha tehlikeli değil aynı zamanda daha da yoğundur. İşin ileri düzeyde yoğun olması onu geleneksel üretim mekanlarına göre fiziksel ve ruhsal olarak daha çok yorucu yapmaktadır. İşin yoğunluğu verimlilik düzeyine yansımaktadır. Teknolojik farklılıklara rağmen burada işçilerin verimliliği genellikle merkez ülkelerdekilerle aynıdır. Hatta kimi yerlerde daha yüksektir. Fröbel, Henrich ve Kreye'ye göre bu yetersizlikler ve eksiklikler dikkate alındığında Üçüncü Dünya ülkelerinde serbest ticaret bölgeleri ve dünya piyasası fabrikalarında çalışan işçilerin endüstriyel istihdamı bir "süper sömürü" teşkil etmektedir (1980: s. 360). "Süper sömürü" çok kötü istihdam ve çalışma şartları ve yüksek sömürü düzeyi ile eş anlamlıdır. Bunun "süper sömür" olmasının bir diğer nedeni de ücretlerin, kapitalist emek sürecinde harcanan emeği yeniden üretmek için gerekli temel gıda maddelerini satın almaya dahi yetmemesidir. İşçiler yaşayabilmek için kırsal desteğe muhtaçtır. Emeğin bu şekilde sorumsuzca ve pervasızca istihdamı, bu işçilerin erken yaşta fiziksel ve ruhsal açıdan yıpranmalarına yol açmaktadır. Süper sömürü için bu şartların sürdürülebilmesi, istisnai bir biçimde yüksek verimlilik ve iş yoğunluğunun sağlanması, üç ana mekanizmaya dayanmaktadır. Bunlar işçiler arasında rekabetin var olması, grev ve sendikalaşmayı yasaklayan kısıtlayıcı çalışma yasaları ve bu ikisinin başarısız kaldığı yerde askeri güç kullanımınıdır.

4. Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi

4.1. Çokuluslu Şirketler

Yeni uluslararası iş bölümü yaklaşımı üretimin küreselleşmesi ve yeni uluslararası iş bölümünün oluşumunda çokuluslu şirketler merkezi bir role sahiptir. Bu rol şirketlerin sahip olduğu sermaye kaynakları, örgütsel güçleri yanında teknoloji, ulaşım ve iletişimde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak üretim süreçlerini fiziksel olarak bölümlerine ayırabilme ve bunları farklı mekanlara yerleştirebilme yeteneğine

dayanmaktadır. Ancak yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı, üretimin ve kaynakların küresel düzeyde tahsisi konusunda çokuluslu şirketlerin rol ve stratejilerini doğru değerlendirememektedir. Öncelikle kâr maksimizasyonuna ve maliyetlerin minimize edilmesine yönelik üretim ve rekabet stratejilerini, faktör arzını ve ürün piyasaların özelliklerini dikkate almamaktadır. Bu yaklaşımda emek maliyetinin düşük olması, üretimin emeğin bol ve ucuz olduğu çevre ülkelere kaydırılmasını teşvik eden ana faktördür. Ancak bu, Üçüncü Dünya ülkelerine yapılan yabancı sermaye yatırımlarının sadece az bir kısmını açıklayabilmektedir (Elson, 1994: s 197). Yurtdışına yatırım yapan şirketlerin genellikle emek maliyetlerini düşürmek yerine, teknoloji mülkiyeti, daha fazla sermaye sağlamak ve yabancı piyasalarda ürün farklılaştırmak gibi oligopolistik üstünlüklerini ya da mülkiyet haklarını korumak ve daha fazla kullanmak amacıyla yatırım yaptıkları ileri sürülmektedir (Schoenberger, 1989: s. 91). Ucuz emek arayışı çokuluslu şirketlerin nadiren uyguladığı bir uluslararasılaşma stratejisidir. Ayrıca emek maliyetini düşürmek için üretimin yeniden yerleşimi, kârları korumak için uygulanan yegane strateji de değildir. Emek maliyetlerini düşürmek için çok sayıda farklı strateji uygulamak mümkündür. Örneğin, yeni teknoloji ve otomasyon bu amaca yönelik stratejilerden biridir. Yeni teknoloji ve otomasyon kullanımı emeğin üretim maliyetleri içindeki payını büyük ölçüde düşürebilmekte ve üretimin yeniden yerleşimini gereksiz bir strateji haline getirebilmektedir (Elson, 1986).

4.2. Uluslararası Sermaye Hareketleri

Fröbel, Henrich ve Kreye çokuluslu şirketlerin tek bir uluslararasılaşma stratejisi uyguladığını ve doğrudan yabancı yatırımların maliyetlerini azaltmak için yapıldığını varsaymaktadır. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerin yabancı sermaye yatırımlarından aldıkları payın artması ve bu ülkelerin yabancı yatırımlar için cazip hale gelmesi gerekmektedir. Oysa yabancı sermaye yatırımlarının yönü ve farklı ulusal orijinlere sahip şirketlerin uluslararasılaşma kalıpları bu varsayımların büyük ölçüde geçersiz olduğunu göstermektedir. Örneğin İngiliz çokuluslu şirketlerinin genellikle ABD ve Avrupa'nın yüksek gelir piyasalarına yönelik olarak yatırım yaptıkları bilinmektedir. Nitekim 1990'lı yıllarda İngiliz çokuluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırım stoklarının yaklaşık yüzde 50'si ABD'de ve yüzde 27'si Avrupa'da bulunmaktaydı (UN, 1993: s. 168). Benzer biçimde İsveç ve Hollanda orijinli çokuluslu şirketler de yatırımlarının önemli bir kısmını Avrupa'ya yöneltmiştir. 1970 ve 1980'li yıllar boyunca ABD'ye yapılan Avrupa yatırımlarına bu üç ülkenin çokuluslu şirketleri egemen olmuştur.

Petrol, kimya ve gıda sektörlerinde faaliyet gösteren bu üç ülkeye mensup birçok çokuluslu şirketlerin uzun yıllar önce uluslararasılaşmalarına ve mülkiyetlerinin yarıdan fazlasını yurtdışında bulundurmalarına rağmen, yurtdışındaki fabrikaları ya da şubeleri arasında yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının varsaydığı anlamda bir işbölümü oluşturamamış ya da oluşturmamış olmaları oldukça dikkat çekicidir (Ruigrok ve Tulder, 1996).

Alman, Fransız ve İtalyan çokuluslu şirketlerinin uluslararasılaşma kalıpları ise zamanlama, sektörel ve coğrafi dağılım bakımlarından yukarıda bahsedilen ülkelerin şirketlerinden farklıdır. 1960'lerden sonra uluslararasılaşmaya başlayan İtalyan şirketleri, Avrupa kıtasına odaklanarak bölgesel işbölümü geliştirmeye çalışırken, Alman ve Fransız şirketleri de 1970'lerden sonra ABD'de yoğun yatırım yapmıştır. Alman, Fransız İtalyan ve hatta İsveç çokuluslu şirketleri hala mülkiyetlerinin yüzde 50'den fazlasını kendi endüstriyel sistemlerinde bulundurmaktadırlar (Ruigrok ve Tulderson, 1996).

Diğer yandan, Amerikan çokuluslu şirketlerinin doğrudan yabancı yatırımlarının yüzde 22'si az gelişmiş çevre ülkelere, yüzde 4.4'ü İrlanda, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye gibi Avrupa'nın yarı-çevre ülkelerine yapılırken yüzde 73.6'sı ise gelişmiş merkez ülkelerde bulunmaktadır (Schoenberger, 1989: s 95). 1970-1980 yılları arasında Amerikan şirketlerin yabancı sermaye yatırımları 2 kat artmıştır. Ancak çevre ülkelerin bu yatırımlardan aldıkları payı sadece yüzde 4.4 artırmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu dönemde ABD'ye yönelmiş doğrudan yabancı yatırımlar tam 6 kat artarak 8.2 milyar dolardan 50 milyar dolara yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının emeğin ucuz olması nedeniyle çevre ülkelerin sermaye için en cazip yatırım mekanı haline geldiği şeklindeki iddiasının aksine bu verilerden ABD'nin kendisinin bizzat en cazip sanayi yatırım mekanı haline geldiği anlaşılmaktadır.

Japon doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ilk olarak 1960-1970, ikinci olarak 1973-1984, üçüncü olarak de 1984 sonrası olmak üzere üç dalga halinde gerçekleşmiştir (Machado, 1996, s 49). 1984 yılında toplamı 71.4 milyar dolardan 1992 yılında 386 milyara ulaşan bu yatırımların yüzde 41'i ABD'ye, yüzde 20.3'ü Avrupa'ya, yüzde 15.8'i Uzakdoğu Asya'ya, yüzde 11.8'i Latin Amerika'ya, 1.8'i Kanada'ya, 6.1'i Avustralya'ya, 1.1'i Ortadoğu'ya ve 1.7'si de Afrika'ya yapılmıştır (Akimune, 1991; Sekiguchi, 1993: s. 64, 521-23; Dent, 1997: s. 285). Japon doğrudan yabancı yatırımlarının 1960-1970 yıllar arasında yer alan ilk dalgası daha çok çevre ülkelerde doğal kaynaklara yönelirken, 1973-1984 yılları arasında yer alan ikinci dalgası, Amerikan imalat

sektörüyle birlikte Uzakdoğu Asya'da imalat sektörü ve doğal kaynaklara yönelmiştir. 1984 yılında başlayan üçüncü dalga Japon doğrudan yabancı yatırımları ise Amerika ve Avrupa'ya yapılmıştır. Bu dönem Japon yatırımları açısından bölgesel işbölümü ve entegrasyonların arttığı bir dönemdir. Bu dönemin en belirgin özelliği şirketlerin maliyelerini düşürmek için taşeronluk faaliyetlerini yaymaları, Japon çokuluslu şirketlerinin Amerika ve Avrupa'da karşılaştıkları ticaret engellerini aşmak için Üçüncü Dünya ülkelerindeki şubelerini bu piyasalara yönelik ihracat platformu olarak kullanmasıdır. Bu nokta yeni uluslararası işbölümü açısından oldukça dikkat çekicidir. Zira az gelişmiş ülkelerde yapılan üretim Japonya'ya geriye gönderilmemekte, Japon mallarına karşı gelişmiş ülkelerde uygulanan ihracat kotalarını aşabilmek için bu ülkelere gönderilmektedir.

Machoda'ya göre Japonya'da emek kıtlığının, ücretlerin ve toprak fiyatlarının yükselmesi 1960 yılından itibaren Japon doğrudan yabancı yatırımlarını yönlendirmiştir (1996: s. 44). Ancak piyasalara erişim sorunu 1970'li yıllarda ithal ikamesi uygulayan çevre ülkelere ve özellikle son zamanlarda Amerika ve Avrupa'ya yapılan yatırımları yönlendirmede ön plana çıkmıştır. Diğer bir ifade ile Japon doğrudan yabancı yatırımlarının da ana hedefi ucuz emek temin etmek değil piyasalara erişimdir. Ancak ucuz emek arayışı ise nadiren başvurulmuş bir stratejidir.

Yabancı sermaye yatırımlarının kısa bir değerlendirmesi; maliyetleri düşürmek amacıyla üretimi alt bölümlerine ayırarak emeğin ucuz ve korumasız olduğu yerlere kaydırmak teorik olarak mümkün iken, bu yatırımların büyük bir kısmının göreceli olarak yüksek maliyetli büyük yabancı piyasalara yöneldiğini göstermektedir. Bu da çokuluslu şirketlerin yeni uluslararası işbölümü tarzına dayalı üretim stratejilerini yaygın bir biçimde kullanmadıklarını göstermektedir. Buna ilaveten yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı Üçüncü Dünya ülkelerinden merkez ülkelere yönelmiş olan büyük miktardaki sermaye akımını ve yatırımlarını dikkate almamaktadır (UN, 1998: s. 28). Bu yatırımları "ucuz emek" ile açıklamak mümkün değildir. Ayrıca farklı ulusal orijinlere sahip çokuluslu şirketlerin uluslararasılaşma kalıpları da farklılıklar arz etmektedir. Yabancı yatırımların ucuz emek teminine yönelik olduğunu ileri süren yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı bu farklılıkları açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

4.3. Teknolojik Değişme

Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının çokuluslu şirketlerde teknolojik ve organizasyonel değişme alanında oldukça dağınık olan endüstriyel mekan ve bölgesel kalkınma teorilerini birleştirmesi önemli bir girişim olarak görülebilir. Ayrıca bu yaklaşımın şirket yapısı, yatırımların mekansal kalıpları ve teknolojik değişme arasındaki etkileşimi teorik olarak kabul etmesi de oldukça anlamlıdır. Ancak bu yaklaşım, teknolojik değişmeye tek yönlü olarak bakması nedeniyle teknolojinin üretim mekanı açısından sunduğu seçenekleri gözden kaçırmaktadır (Schoenberger, 1989). Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı, Braverman'ın (1974) kapitalist üretim sürecinde vasıfsızlaştırma ve yönetsel kontrole yönelik varsayımlarına ve Vernon'un "ürünün yaşam çemberi" teorisine dayalı olarak teknolojik değişmeyi tek yönlü bir şekilde ürün ve üretim sürecinin standartlaştırılması ile emeğin vasıfsızlaştırılması olarak algılamaktadır. Üretimin fonksiyonlarının bölünerek farklı mekanlara kaydırılması teknolojik gelişmelerin sunduğu bir imkan olarak kabul edilmektedir.

Öncelikle teknolojik değişmenin böylesine tek yönlü olarak değerlendirilmesi, bu yaklaşıma "teknoloji determinist" bir görünüm vermektedir. Oysa üretimin organizasyonu açısından teknolojinin, birden çok seçenek sunma eğiliminde olduğu yaygın bir şekilde kabul edilmektedir (Marstrand, 1984). Bu seçenekler, mal piyasası şartları, ürünün niteliği ve işgücü piyasalarının özellikleri gibi bir dizi parametrenin tesiri altında şekillenmektedir (Wilman, 1987). Dolayısıyla, yeni teknoloji ve otomasyon uygulamasının kaçınılmaz olarak üretimin standartlaşmasına, çalışanların vasıfsızlaşmasına ve üretimin fonksiyonların coğrafi olarak yeniden yerleşimine yol açtığını ileri sürmek gerçekçi değildir. Bu, teknolojinin sunduğu seçeneklerden sadece biridir. Yeni teknoloji ve otomasyonun farklı amaçlar ve hedefler için de kullanılması mümkündür. Örneğin çalışanlar arasında mevcut olan yatay ve dikey mesleki sınırları kaldırarak, emek esnekliği sağlamak için teknoloji kullanılabilir (Child, 1985). Böylece işçilerin yapabilecekleri işler dizisi veya kullandıkları yetki miktarı genişletilebilir. Dolayısıyla yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının ürün standartlaşması, vasıfsızlaştırma ve üretimin alt bölümlere ayrılarak farklı mekanlara kaydırılması konusundaki varsayımlarını genelleştirmek mümkün değildir. Ayrıca tüm standartlaşma ve olgunlaşma iddialarına rağmen kimi sektörlerde üretimde ve üretim organizasyonunda karşıt trendlerin yükselişine tanık olunmaktadır. Örneğin "olgun" bir endüstri olduğu şeklindeki tüm iddialara rağmen (bknz. Jones, 1980) dünya otomobil endüstri 1980'li yıllarda hızlı "de-maturity" dönemine girdiği, "niş" piyasalarının ve ürün çeşitlendirmenin öneminin arttığı ve sonuç olarak

otomotiv endüstrisinin tüm boyutlarının derin bir dönüşüm geçirdiği iddia edilmektedir³ (Althsuller ve diğ., 1984; Kazt ve Sabel, 1985; Womack, Jones ve Ross, 1990; Hill ve Lee, 1994: s 295).

Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı merkez ülkelerde sanayi üretimini kitle üretiminin karakterize ettiği düşüncesinden hareketle üretimin standartlaşmasını veri almaktadır. Oysa hem ABD'de ve hem de Avrupa'da üretimin önemli bir kısmının küçük işletmelerde gerçekleştiği bilinmektedir (Stoper, 1985). Nitekim bu bağlamda Amerikalı yazarlar Piore ve Sabel (1984)'de gelişmiş sanayi ülkelerinde kitle piyasalarının doyduğunu, yeni teknoloji ve zanaat üretiminin potansiyellerine dayalı olarak "iş" piyasaları ile sipariş usulü üretimin ön plana çıktığını iddia etmektedir. "Esnek uzmanlaşma" olarak adlandırılan bu yeni sistemin kitle üretiminin yerini alacak olan "yeni bir üretim paradigması" olduğu ileri sürmektedirler (Piore ve Sabel, 1984). Esnek uzmanlaşma yaklaşımına göre, bir yandan küçük işletmeler dev çokuluslu şirketlerle rekabet edebilir hale gelirken, diğer yandan da emek artık mümkün olduğu kadar makine ile ikame edilecek, sıkı bir biçimde denetlenecek ve kontrol edilecek olan üretimi engelleyici bir üretim faktörü olarak değerlendirilmemektedir. Artık emeğin vasıfsızlaştırılması, doğrudan kontrolü ve üretimin emeğin ucuz olduğu ülkelere kaydırılması gibi stratejilerin yerini, ileri teknoloji ve zanaata dayalı, yüksek vasıflı, daha insani, daha esnek ve daha etkin çalışma şekilleri almaktadır⁴ (Piore ve Sabel, 1994; Hirst ve Zeitlin, 1995; Shaiken, 1984). Diğer bir ifade ile "esnek uzmanlaşma" yaklaşımına göre yeni teknoloji ve otomasyon doğrudan vasıfsız emeği gereksiz hale getirirken, bu yeni teçhizatı kullanacak, tamir ve bakımını yapacak yüksek vasıflı işgücü de gerektirmektedir (Jurgens, Malsch ve Dohse, 1993).

Esnek uzmanlaşma yaklaşımı, yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının ileri sürdüğü trendin tam tersi olan bir başka trendin varlığına işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının varsaydığı gibi teknolojik değişme tek yönlü ve önceden belirlenmiş bir süreç değildir. Firmaya tercih olanağı sunmaktadır. Her iki trendin de var olduğu kabul edilirse, şirketlerin rekabet stratejilerini tasarlarırken en az iki seçeneğe sahip olduğu görülmektedir. Yoğun bir fiyat rekabeti altında teknolojinin sunduğu imkanları kullanarak firma ya

³Raymond Vernon 1960'ların sonlarında dünya otomobil endüstrisinin standart bir teknoloji ve standart bir ürünle Üçüncü Dünya ülkelerine yönelmesini gerek olgun bir endüstri olduğuna işaret etmekteydi. Zira motor, gövde ve diğer parçalar 20. yüzyılın ilk yıllarında standartlaşmış ve otomobilin teknik tasarımı da uzun süre değişmemişti.

⁴Esnek Uzmanlaşma yaklaşımının teknolojik değişimin üretim süreci ve vasıflar üzerine etkisine yönelik varsayımları da "teknoloji determinist" olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir (Bknz. Parlak , 1999).

işgücünü vasıfsızlaştırıp üretimin emek yoğun kısımlarını emeğin ucuz olduğu ülkelere kaydırarak ya da esnek uzmanlaşma modelini uygulayarak işgücünün vasıf düzeyini artırıp üretimin kalitesini yükselterek rekabetin çok az ya da hiç olmadığı niş piyasalara yönelecek (Schoenberger, 1989: s. 95) veyahut rekabet şartlarına ve üretiminin niteliğine bağlı olarak her iki stratejiyi birlikte uygulayacaktır. Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı bu alternatif durumları dikkate almamaktadır.

Ayrıca yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının varsaydığı gibi otomasyon, vasıfsızlaştırma ve üretimin ademi-merkezileştirilmesi yoluyla maliyetlerin düşürülmesi yönünde zorunluluk söz konusu olduğunda spesifik bir mekana gereksinim olup olmadığı net değildir (Schoenberger, 1989). Çünkü üretimde emeğin payı yeterince düşürülebilirse, yeniden yerleşim rekabet açısından önemli bir üstünlük sağlayabilir. Ayrıca otomasyonun vasıfsızlaştırma ile birlikte uygulanması sonucu vasıflı işçilerin yerine yerel piyasalardan vasıfsız işçiler sağlanabilirse yeniden yerleşim bir alternatif olmaktan çıkabilir (Massey, 1987). Ayrıca gelişmiş ülkelerde hızla çoğalan göçmen ve kaçak işçi kitlesi Üçüncü Dünya emek piyasalarını merkez ülkelerde yeniden üretmektedir (Cohen, s. 1987). Bu da üretimin emeğin ucuz olduğu ülkelere kaydırılması stratejisini gereksiz hale getirebilir.

Maliyet azaltıcı mekan stratejisi sadece daha fazla otomasyonun mümkün olmadığı durumlarda önem kazanmaktadır. Bunun en tipik örneğini kısa bir süre öncesine kadar elektronik endüstrisinin montaj safhası teşkil etmekteydi. Bu sektörde montaj işlemlerinin tam otomasyonu teknik olarak mümkün olmasına rağmen, ürün yaşam çemberinin kısa olması ya da üretim miktarının yatırımları karşılayacak kadar yüksek olmaması nedeniyle uygulanmamaktaydı. Ancak esnek otomasyonda ortaya çıkan yeni gelişmeler bu endüstride üretimin mekansal kalıplarını tekrar büyük ölçüde değiştirmiştir. Zira az miktarda üretim artık düşük maliyetle mekanize edilebilmektedir (Sayer and Walker, 1992). Bu görüş somut olarak çok sayıda ampirik çalışma tarafından da desteklenmektedir. Örneğin Cho, elektronik endüstrisinde teknolojik gelişmeler sebebiyle 1970'li yılların sonundan itibaren Güney Kore elektronik endüstrisine yapılan doğrudan yabancı yatırımların azaldığını ve buna bağlı olarak yabancı firmaların Güney Kore'nin serbest ticaret bölgelerindeki istihdamlarının azaldığını söylemektedir (1985: s 190). Benzer olarak teknolojik yenilikler sonucu emeğin payının üretim maliyetleri içinde her geçen gün azalması, denizaşırı navlun maliyetlerin yükselmesi, sigorta giderlerin artması, değişken gümrük vergilerin toplam maliyetin önemli bir kısmını teşkil etmesi nedeniyle gelişmiş sanayi ülkelerinde pamuklu dokuma üretimi yapmak artık deniz

aşırı serbest ticaret bölgesinde üretip geriye ihraç etmekten daha ucuza mal olmaktadır (Elson, 1994).

4.4. Organizasyonel Değişme

1980'den beri firma içinde ve firmalar arasında üretim organizasyonu ile ilgili olarak küresel imalat sanayiinin mekansal veya coğrafi boyutunu derinden etkileyebilecek önemli gelişmelere tanık olunmaktadır. Bunun temelini Amerika'da ve Avrupa'da çokuluslu şirketlerin uygulamaya başladıkları "Japonlaşma" ya da "yalın üretim" olarak da bilinen strateji oluşturmaktadır. Bu çerçevede çok sayıda şirket Japon üretim ve yönetim sistemlerini kısmen veya tamamen kendi bünyelerine uyarlamaya çalışmaktadır (Parlak, 1997). Japonlaşma stratejisinin imalat sanayiinin gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmasına ve Üçüncü Dünya ülkelerinin bu konuda marjinal kalmasına yol açabileceği belirtilmektedir (Hill, 1987). 1960 yılında Toyota'nın öncülüğünü yaptığı Japon üretim sistemi, stokları minimumda tutarak, üretim sürecinin her aşamasında görevlerin ilk seferde doğru yapılmasını sağlayarak ve her bir otomobil için gerekli olan insan gücü miktarını sürekli azaltarak imalat etkinliğini maksimum düzeye yükseltmektedir⁵ (Sayer and Walker, 1992).

Bu sistemin en önemli unsurlarından biri Tam-zamanında-üretimdir. Tam-zamanında-üretim, işgücünün esnek kullanımını artırmayı, üretim teçhizatının ölü zamanlarını büyük ölçüde düşürmeyi ve ana firma ile yan sanayi arasındaki ilişkileri dönüştürmeyi amaçlamaktadır (Parlak, 1997; Turnbull, 1986). Firmaların gerekli olan miktarda hammadde, parça ve yarı-montaj sistemleri üretim sürecinin farklı aşamaları için tam zamanında ve "sıfır hata" ile tedarik edebilmesini kolaylaştıran tam-zamanında-üretim, bu malzeme ve parçaların işlenmesi ile gönderilmesi sürecinde harcanan zamanın da azaltılmasını sağlamaktadır. Tam-zamanında-üretimde ara stoklar israf olarak algılanmaktadır. Ara stokların minimuma indirilmesi, hataları ve iadeleri ortadan kaldırması ve kalitenin üretilmesini sağlamak açısından önemlidir.

Japon üretim sisteminde yan sanayi firmaları, tam-zamanında-üretim uygulamak ve çok sık olarak küçük partiler halinde, tam-zamanında-üretim esasına göre parça ve malzeme teslimatı yapmakla yükümlüdür. Stokların minimum düzeye düşürülmesi ile tam zamanın da, tam yerine ve ihtiyaç duyulan miktarlarda malzeme teslimatı

---

⁵ Japon üretim ve yönetim sistemlerinin emek kullanım formları yoğun olarak eleştirilmektedir (Bknz. Parlak 1997).

gerçekleştirmek yan sanayiinin ana firmaya daha yakın yerlere yerleşmesini gerektirmektedir. Bunun en somut örneğini Toyota üretim sistemi ve “Toyota Kenti” oluşturmaktadır. Toyota'nın dört otomobil üretim fabrikasının tamamı ve onların yan sanayi firmalarının büyük bir çoğunluğu birkaç mil uzağa yerleşmiş durumdadır. Ayrıca Toyota'nın 48.000 işçisinden 35.000'i burada yaşamaktadır. Toyota'da üretim büyük ölçüde tek bir mekanda gerçekleşmektedir.

Üretim organizasyonunun Japon üretim sistemine dayalı olarak yeniden yapılandırılması yeni uluslararası işbölümü açısından iki önemli sonuç doğurmaktadır. Birincisi, faktör girdilerinin maliyetini düşürmek amacıyla üretimi yeniden yerleştirmek yerine, yeniden organize etmektir. Bu, iş görevlerinin yeniden dağıtılması ve üretim sürecinin yeniden düzenlenmesi suretiyle ölü zamanların azaltılması, kalitenin artırılması ve aynı zamanda işgücünün vasıf düzeyini yükselterek maliyetlerin önemli ölçüde düşürülmesine imkan vermektedir. Bilindiği gibi Amerikan otomobil üreticileriyle yaklaşık olarak aynı teknoloji kullanan ve ürün başına daha az sermaye kullanan Japon otomobil üreticileri, Amerikalıların bir otomobil için harcadığı emeğin yüzde 69'u ile aynı otomobili imal edebilmektedirler (Altshuler, 1984). Bu nedenle Japonlar navlun ücreti ödemelerine rağmen, Amerikan piyasalarına yerel üreticilerden 1.300 - 1.700 dolar daha ucuza otomobil satabilmektedirler (Hill, 1987: s. 28). Burada Japonların üstünlüğü ne karmaşık bir teknolojiye ne de ucuz emeğe dayanmaktadır.

İkinci önemli sonuç da, üretim zincirinin organizasyonunda coğrafi veya mekansal yakınlığın öneminin artmış olmasıdır. Bu, sanayi üretiminin merkezden çevre ülkelere kaydırılması ya da yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının varsaydığı trendin aksine sanayi üretiminin gelişmiş sanayi ülkelerinde merkezileşmesi ve yoğunlaşması demektir. Bu aynı zamanda mekansal bütünleşme (agglomeration) anlamına gelmektedir (Schoenberger, 1989: s. 96). Sonuç olarak, bu yaklaşımın ağırlık kazanması durumunda çevre ülkelerin sanayi sektörüne yeni doğrudan yabancı yatırım çekmesi zor gözükmemektedir.

Kısaca, Fröbel, Henrich ve Kreye, yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde üretimin yeniden yerleşimini zorunlu bir strateji olarak görmeleri nedeniyle sektörel çeşitliliği, firmalar için endüstrilerde ve endüstriler arasında mevcut olan stratejik seçenekleri gözardı etmektedir. Üretimin bölümlere ayrılması ve yeniden yerleşimi, firmalara açık olan stratejilerden sadece biridir ve baskın strateji olma ihtimali de zayıftır (Elson, 1986: s. 47) .

4.5. Rekabet Stratejileri ve Üretim Mekanı

Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı sanayi üretiminin Üçüncü Dünya ülkelerine kaymasını açıklamak için faktör piyasalarına ve ucuz emek arzına odaklanmaktadır. Ayrıca piyasaların niteliklerini ve talebin özelliklerini dikkate almamaktadır. Dolayısıyla üretimin büyük ölçüde emeğin ucuz olduğu yerlere kayacağını varsaymaktadır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi Üçüncü Dünya ülkelerinde yapılan doğrudan yabancı yatırımların nedeni, büyük ölçüde bu ülkelerin gelişmekte olan piyasalara girmektir. Herold ve Kozolow'un yaptığı araştırma, 1986 yılında Amerikan çokuluslu şirketlerinin tüm sektörlerde yaptıkları üretimlerin Uzakdoğu'da yüzde 76'sını ve Güney Amerika'da ise yüzde 94'ünü yerel ve bölgesel piyasalara sattıklarını göstermektedir. Firma-içi ticaret verilerinden, Amerikan çokuluslu şirketlerin üretimlerinin sadece yüzde 25.6'sını Amerika'ya geri gönderdikleri anlaşılmaktadır (Schoenberger, 1989). Kısaca, Üçüncü Dünya ülkeleri gelişmiş sanayi ülkelerinin piyasaları için mal üreten düşük maliyetli ihracat platformu değil, tersine çokuluslu şirketlerin piyasalardır (Elson, 1994). Piore ve Sabel, (1984) gelişmiş ülkelerde piyasaların büyük ölçüde doyduğunu ve büyüme hızının yavaşladığını ileri sürmektedir. Ancak yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı bu gerçekten hareketle çokuluslu şirketlerin yatırımlarının çevre ülkelerin piyasalarına yönelebileceği ihtimalini dikkate almamaktadır. Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı üretimin maliyet ve arz yönüne odaklanması nedeniyle bu durumu görememektedir. Ayrıca aynı nedenle piyasaların ve talebin niteliğine bağlı olarak alternatif stratejilerin geliştirilebileceği gerçeğini de gözardı etmektedir.

Schoenberger (1989) çokuluslu şirketler ve yeni uluslararası işbölümü konusunda yaptığı araştırmada, üretim mekanının geleneksel belirleyicisi olarak talep yönüne vurgu yapmaktadır. Buna bağlı olarak, rekabet karşısında piyasaların niteliğine ilişkin olarak firmaların alternatif üretim ve rekabet stratejileri uygulayabileceğini ve bu stratejilerin üretim mekanının belirlenmesi açısından önemli olduğunu ifade etmektedir. Rekabetin fiyattan çok teknoloji, kalite ve performans dayalı olduğu piyasalarda "emek maliyeti" üretim mekanını belirlemede önemli bir etkiye sahip değildir. Zira firmalar, bu tip piyasalarda kalabilmek için sürekli olarak mevcut ürünlerini iyileştirmek ve yeni ürünler geliştirmek zorundadırlar. Ancak hızla değişen piyasalarda, firmalar esnek olmak, rekabet şartlarında ve talepte meydana gelen değişmelere hızla cevap vermek durumundadırlar (Sayer, 1986). Schoenberger, bu varsayımların sadece teknoloji-yoğun sektörlerde değil aynı zamanda üretimin standart olmadığı tüm piyasalar için geçerli olduğunu söylemektedir (1989: s. 99). Diğer bir ifade ile üretim mekanının belirlenmesinde standart üretim süreci ile standart olmayan üretim süreci arasındaki ayırım önemlidir. Bir

piyasada standartlaşmanın olmaması, üretim sürecinin emek-yoğun kısımlarını bile göreceli olarak maliyetlerin yüksek olduğu üretim mekanlarına çekmektedir. Zira piyasa talebini zamanında karşılayabilme yeteneği, satış fiyatlarındaki farklıktan daha önemli olabilir. Üretimin coğrafi olarak yeniden yapılandırılması sonucu sağlanacak maliyetten tasarruf ile bunun getireceği dezavantajlar, firmanın etkin bir arz geliştirme yeteneğine karşı değerlendirilmek zorundadır (Schoenberger, 1986). Bu nedenle tekstil gibi geleneksel sektörlerde bile alternatif rekabet stratejileri uygulamak mümkündür.

Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı zımni olarak rekabet ve karlılığın sadece fiyatlara bağlı olduğunu varsaymakta ve üretimin sadece arz yönüne odaklanmaktadır. Bazı piyasalarda veya bazı tip ürünlerde pür fiyat rekabeti kaçınılmaz olabilir. Fakat bazı ürünlerde ise kalite ve performansa dayalı rekabet mevcuttur. Kimi piyasalarda da rekabet daha çok talebe zamanında cevap verebilme yeteneğine dayanmaktadır. Özetle yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı, üretim mekanının belirlenmesinde ve yatırımların yönlendirilmesinde piyasaların yapılarını ve talebin rolünü dikkate almamakta ve firmaların rekabet biçimlerinin tam ve doğru bir analizini yapmamaktadır. Buna bağlı olarak çevre ülkelere üretimin kaydırılmasının önemli ölçüde yerel piyasalar için üretim yapma amacına yönelik olduğunu görmezlikten gelmektedir. Dolayısıyla rekabetin, teknolojik değişimin ve mekanın rolünü piyasalara karşı dar bir teorik çerçevede inceleyen bu yaklaşımın, doğrudan yabancı yatırımların mekansal kalıbı olarak genelleştirilmesini zorlaşmaktadır (Schoerberger, 1988: s. 96).

4.6. Verimlilik ve Emek Kullanımı

Sermayenin dinamiği yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının temel mantığını oluşturmaktadır. Yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde üçüncü dünya ülkeleri emek maliyetini düşürerek kâr oranlarını artırma rolü üstlenmektedir. Bu ülkelerde ücretler, merkez ülkelerdekilerden çok düşüktür. Ancak kârlığın büyük ölçüde verimliliğe de bağlı olduğu düşünülürse, ücretlerin düşük olması ve “süper sömürü” yüksek kârlılık anlamına gelmemektedir. Jenkins, Latin Amerika’da ücretlerin çok düşük olmasına rağmen birim emek maliyeti açısından Amerikan çokuluslu şirketlerinin Avrupa ve Güney Amerika’daki şubeleri arasında çok fazla bir farkın bulmadığına işaret etmektedir (1984: s. 34).

Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı “süper sömürüyü” uzun çalışma saatleri, yetersiz çalışma şartları ve düşük ücretler olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak, kapitalist “mutlak artı değer” elde etmektedir. Diğer bir ifade ile “artı değeri” artırmanın bir yolu, uzun

çalışma saatleri ve düşük ücretlerin empoze edilmesiyle, emeğin yoğun bir biçimde kullanılmasıdır. Ancak Fröbel, Henrich ve Kreye (1980) “artı değer” yeni teknoloji ve diğer yeniliklerin üretime uygulanmasıyla emek verimliliği artırılarak da sağlanabileceği gerçeğini ihmal etmektedirler. Bu, yazarların birikim sürecinde yenilik ve teknolojik gelişmelerin rolünü iyi değerlendirmede anlamına gelmektedir (Jenkins, 1984: s. 34). Diğer bir ifade ile yaklaşım niçin kapitalistlerin serbest ticaret bölgeleri ve dünya piyasası fabrikalarında “nispi artı değer” yerine “mutlak artı değer” elde etmeye çalıştığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Fröbel, Henrich ve Kreye, uluslararası işbölümündeki değişimleri açıklamak için sermaye hareketlerini kullanmakta ve küresel emek kullanımını uluslararası işbölümünün “yeni” bir özelliği gibi sunmaktadır. Ek olarak küresel ucuz emek kullanım alanı olarak sadece serbest ticaret bölgelerini ve dünya piyasası fabrikalarını incelemektedir. Cohen, uluslararası işbölümündeki değişiklikleri göstermek için sermaye hareketlerini değil, emek göçünü ve hareketliliğini kullanmanın daha doğru olacağını söylemektedir (1987: s. 230). Bu oldukça önemli bir noktadır. Çünkü sermaye hareketi işbölümünün doğasında meydana gelen değişiklikleri göstermemektedir. Mekansal işbölümü Adam Smith'den beri gelişmektedir. Cohen'e göre çokuluslu şirketlerin fabrikalarının gelişmiş merkezde ülkelerden çevre ülkelere kaydırılması sadece büyüklük açısından bir değişimdir. Cohen'in bu yaklaşımı doğrudur. Ancak sermaye hareketliliğinin işbölümündeki değişimi açıklamada tamamen ilgisiz olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira sermaye hareketliliği işbölümünü açıklamasa da en azından üretimin ülkeler arasında nasıl bölündüğünü göstermektedir.

Bununla birlikte küresel emek kullanımını uluslararası işbölümünün yeni bir özelliği değildir. Zira uluslararası işbölümünün her aşamasında⁶ emeğin küresel olarak kullanımı söz konusudur. Ticari kapitalizm döneminde bile üretim sistemlerin yurtdışına yerleştirildiği ve küresel emek piyasaların oluşturulduğu bilinmektedir (Aykaç, 1995: s. 32). Ayrıca uluslararası işbölümünün geçmişteki aşamalarının mevcut ile örtüştüğünü ve önceki aşamaların pekçok unsurunun günümüzde de geçerli olduğu bilinmektedir. Buna bağlı olarak Cohen, yeni uluslararası işbölümü yerine “değişen uluslararası işbölümünden” bahsetmek gerektiğini vurgulamaktadır (1987: s. 241).

Uluslararası işbölümünde ucuz ve bağımlı emeğin küresel olarak kullanıldığı bir diğer önemli alan da uluslararası göçtür. Yeni uluslararası

---

⁶ Sermayenin egemen formuna bağlı olarak, Cohen (1987) uluslararası işbölümünün dört farklı aşamasından bahsetmektedir. Bunlar ticari, sanayi, emperyalist ve uluslar-aşırı işbölümleridir.

işbölümü yaklaşımı bunu dikkate almamaktadır. Cohen, petrol gelirlerinin artması ile Ortadoğu ve diğer petrol zengini ülkelerin 1970-1980'li yıllardaki kalkınma çalışmaları esnasında çok sayıda yabancı göçmen işçiyi genellikle kötü çalışma şartları altında düşük ücretle istihdam ettiklerini, çoğu izinsiz ve kaçak olan bu işçilerin sayısının serbest ticaret bölgelerinde ve dünya piyasası fabrikalarında istihdam edilenlerden çok daha fazla olduğunu belirtmektedir (1987 s. 242). Ayrıca gelişmiş ülkelerde de mevcut göçmen işçilerin haricinde çok sayıda kaçak işçi bulunmaktadır. Çok kötü şartlar altında ve çok düşük ücretle özellikle konfeksiyon atölyelerinde çalışan bu işçiler üçüncü dünyanın emek piyasası şartlarını merkez ülkelerde yeniden üretmektedir. Bu, ucuz emeğin gerektiğinde merkez ülkelerde de temin edilebileceği anlamına gelmektedir.

Fröbel, Henrich ve Kreye, merkez ülkelerde sanayi sektöründe istihdam kaybına ve bu istihdamın üçüncü dünya ülkelerine kaymasına odaklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde endüstriyel istihdam kaybının tek sorumlusu olarak yeni uluslararası işbölümünü gösterilmektedir. Bu yaklaşım, merkez ülkelerdeki net istihdam kaybının, Üçüncü Dünya ülkelerinin net istihdam kazancına eşit olduğu görüşünü pekiştirirken, hangi güçlerin yeterince istihdam yaratmayı engellediğini sorgulamayı gereksiz hale getirmektedir (Cohen, 1987; Elson, 1994). Oysa sanayi istihdam krizine, emekten tasarruf sağlayan teknolojilerin (Freeman, Clark ve Soete, 1983) ve verimlilik artışlarının yol açtığı ileri sürülmektedir (Dickens, 1992). Ayrıca alternatif bir istihdam kaynağı olarak hizmet sektörünün yükselişi bu bağlamda önemlidir. Penn, Martin ve Sacttergood (1990)'un çalışması, kadınların tekstil sektörü yerine daha kolay, temiz ve aynı zamanda part-time çalışma imkanı veren hizmet sektörünü tercih ettiklerini göstermektedir. Bu da, gelişmiş ülkelerde sanayi sektöründe istihdam kaybını kısmen açıklamaktadır (Elson, 1994).

4.7. Farklı Bir Sektörde Uluslararası İşbölümü

Yeni uluslararası işbölümüne yöneltilecek eleştirilerden biri de yaklaşımın aşırı genelleştirme tehlikesi ile karşı karşıya bulunmasıdır. Yaklaşım, özellikle tekstil ve konfeksiyon gibi spesifik endüstrileri ve iyi bilinen vakaları seçmekte ve daha sonra bu spesifik durumların özelliklerini tüm dünya ekonomisi için genelleştirmeye çalışmaktadır (Castles, 1989: s. 122). Fröbel, Henrich ve Kreye, her sektörün ve hatta her şirketin kendine özgü üretim organizasyonu, üretim zinciri, teknoloji kullanımı, pazar şartları, kendine özgü uluslararasılaşma ve yeniden yapılanma kalıpları olduğunu dikkate almamaktadır. Ancak Hill sadece

aynı endüstride faaliyet gösteren farklı ulusal orijinlere sahip şirketler değil, aynı ulusal orijinlere sahip ve aynı endüstride faaliyet gösteren şirketlerin de üretim zincirlerini farklı şekillerde organize ettiğini söylemektedir (Hill, 1987: s. 22). Dolayısıyla yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının varsayımlarının farklı endüstrilere veya şirketlere uygulanması durumunda ciddi sorunlar doğmaktadır. Bu çerçevede, dünya otomobil endüstrisinin gelişme ve küreselleşme süreçlerinin incelenmesi aydınlatıcı olabilir.

Dünya otomobil endüstrisinde üretim zincirinin hem sektörel, hem de uluslararası bazda organizasyonu, yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının varsaydığından çok daha karmaşıktır. Otomobil endüstrisinde üretim zinciri yaklaşık 20.000 irili-ufaklı parçanın ayrı ayrı üretilmesi, montajların yapılması ve sonra bitmiş otomobillerin piyasalara dağıtılması gibi unsurlardan oluşmaktadır. Tüm bu parçaların tasarlanması, üretilmesi, bu süreçlerin finanse edilmesi ve baştan sona dikkatle kontrol edilmesi gerekmektedir. Gerçekte otomobil endüstrisi ana üreticiler ve yan sanayi firmalarının ortaklaşa çabalarının bir ürünüdür. Bu yan sanayi firmaları, çok sayıda çokuluslu firma başta olmak üzere, birkaç kişi istihdam eden küçük atölyelere kadar binlerce değişik ölçekli işletmeden oluşmaktadır.

Genellikle ana firmalar montajcıdır ve bir otomobilin satın alma değerinin yüzde 55-60'ını üretmektedirler⁷. Otomobil endüstrisinde üretim zinciri, büyük mekanik parçalar (motor ve çalıştırma sistemleri), araç sistemleri (aydınlatma, fren, amortisör vs.), bitmiş parçalar (lastik, cam, koltuk vs.) ve küçük parçalar (vida, somun, perçin vs.) olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Her bir grup farklı türde şirketler tarafından üretilmektedir. Böylesine karmaşık bir üretim için işbölümü bir derece sorunudur. Üretim zincirinde mevcut bulunan yapısal unsurlar farklı uluslararası konfigürasyonlarda ve tiplerde bir araya getirilebilirler. Tarihsel olarak incelendiğinde otomobil endüstrisinde derece veya tiplerin tanımladığı uluslararası işbölümünün aşamalarından bahsetmek mümkündür (Hill, 1987: s. 23). Diğer bir ifadeyle otomotiv endüstrisinde sabit ve değişmez bir işbölümü değil, değişen bir işbölümü söz konusudur (Krempel ve Plümer, 1999). Uluslararası işbölümünde her bir aşamada farklı şirket ve emek stratejileri, kentsel ve bölgesel kalkınma kalıpları ile mali ve sınai politikaları söz konusudur.

20. yüzyılın başlangıcından itibaren uluslararasılaşmaya başlayan otomobil endüstrisinde üretim ve tüketim büyük ölçüde (yüzde 82.19) gelişmiş sanayi ülkelerinde yapılmaktadır (Law, 1992; Krempel ve Plümer, 1999). Üç büyük uluslararasılaşma dalgası yaşayan bu

---

⁷Bu oran Japon otomobil firmalarında yüzde 30'a kadar düşmektedir (Turnbull, 1986).

endüstride, her dalga esnasında gelişmiş ülkelerde kurulu çokuluslu otomobil şirketleri yine gelişmiş ülkelerin piyasalarına girebilmek veya sahip oldukları mevcut piyasaları korumak ya da gümrük duvarlarını aşmak için bu ülkelere yatırım yapmıştır (Blooemfield, 1979; Law, 1992). Ancak her aşamada azgelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar sınırlı kalmıştır. Sadece yarı-çevre konumunda ve büyük potansiyel piyasalara sahip olan Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi ülkeler bu yatırımlardan pay almıştır. Navlun ücretlerinin yüksek olması, ölçek ekonomileri ve az gelişmiş ülkelerin teknolojik altyapılarının otomobil üretimi için yetersiz olması, üretimin bu ülkelerde yapılmasını engellemektedir. Ayrıca otomobil üretimin toplam maliyeti içinde emeğin payı da tekstil ve konfeksiyon gibi sektörlerle mukayese edildiğinde yüksek değildir (Jurgens, Malshc, ve Dohse, 1993). Teknolojik gelişmeler bu endüstride emek maliyetini daha da düşürebilmektedir.

Ancak otomobil endüstrisinin gelişim süreci incelendiğinde, 1970'li yıllarda dev Amerikan otomobil şirketleri General Motor ve Ford'un uyguladığı "dünya otomobili"⁸ ve "küresel parça tedariki" stratejileri, yeni uluslararası işbölümünün vasıfsızlaştırma ve üretimin emeğin ucuz olduğu yerlere kaydırılması varsayımlarıyla uyumludur. Otomobilin olgun bir ürün olduğu varsayımından (Jones, 1980) hareketle uygulamaya konulan bu stratejiler, tasarım ve mühendislik maliyetlerini azaltmayı, ölçek ekonomilerini gerçekleştirmeyi, üretim esnekliğini yükseltmeyi ve üretimi (özellikle parça üretimi) emeğin ucuz olduğu Üçüncü Dünya ülkelerine yerleştirmeyi amaçlamaktaydı (Toliday ve Zeitlin, 1986: s. 21; OECD, 1992: s. 12). Bunun sonucu olarak otomobil çokuluslu şirketleri üzerinde daha yoğun mülkiyet ve kontrolün merkezde toplanması ve otomobil üretiminin diğer ülkelere yayılması beklenmekteydi (Hainer ve Koslofsky, 1979). Ancak beklenin aksine bu stratejiler uzun ömürlü olmadı. Çevre ülkelere çeşitli yatırımlar yapıldıysa da, bu yatırımlar sınırlı kaldı ve daha çok emek yoğun parçaların üretimine yöneldi. Dolayısıyla bu bağlamda çevre ülkelerde yaratılan istihdam da oldukça sınırlı kaldı ve çok az sayıda ülkeyi kapsadı. Hill'e göre tam üretici olması pek mümkün olmayan bu ülkelerin küresel "parça tedariki" stratejisinin uzantısı olarak hizmet vermeleri olasıdır (1987; s. 32).

Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının bazı varsayımları dünya otomobil endüstrisinde 1970'li yıllarda geçerli olsa da, yaklaşım 1980'li yıllarda dünya otomotiv endüstrisinde yaşanan değişime yönelik tüm tahminlerinde yanılmaktadır. Bu dönemde olgunlaşmış bir endüstrinin

---

⁸Dünya otomobili, küçük, enerjiden tasarruf sağlayan, standart parçalardan küresel bazda üretilip satılacak olan bir otomobil olarak tasarlanmıştır. İlk dünya otomobilleri Ford Erika ve GM Otomobil J'dir.

özelliklerine sahip olması gerekirken, dünya otomotiv endüstrisi tüm boyutlarında derin dönüşümler geçirmiştir. 1970'lerin başlarında enerji krizi ve çevre konusunda aratan bilinçlenmeye paralel olarak, yakıttan tasarruf sağlayan modellerin üretimi konusunda hükümetler ile tüketicilerin baskıları ve yeni metallerin kullanımı üretim sürecinde çok sayıda yeniliğe neden olmuştur. Diğer yandan mikro-elektronik alanındaki gelişmeler işin niteliğini önemli ölçüde değiştirmiştir. Dünya piyasalarının bölünmesi ve tüketici zevklerinin farklılaşması ölçek ekonomilerinin ve "küresel parça tedariki"nin önemini azaltarak "dünya otomobili" stratejisini geçersiz hale getirmesi (Hil ve Lee, 1994) bir anda Japonlaşma veya "Yalın Üretim" stratejisini ön plana çıkarmıştır (Womack, Jones ve Ross, 1990; Hoffman ve Kaplinsky, 1988; Oliver ve Wilkinson, 1992). Japonlaşma stratejisi otomobil üretiminin küresel olarak adem-i merkezileşmesi yerine belli merkezlerde yoğunlaşmasını, ya da coğrafi olarak yeniden bütünleşmesini gerektirmektedir⁹. Bu stratejinin egemen trend olması nedeniyle otomobil endüstrisi merkez ülkelerde üretime devam etme eğilimindedir. Özetle, yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı dünya otomobil endüstrisinde yaşanan dönüşümlerden sadece 1970'li yıllarda kısa bir dönem Amerikan şirketleri tarafından uygulanan stratejileri açıklayabilmektedir. Ancak bu yaklaşım, ne bu endüstrinin uluslararasılaşma ve yatırım kalıplarını, ne de 1980 sonrası bu endüstride yaşanan dönüşümü açıklama gücüne sahip değildir.

SONUÇ

Yeni uluslararası işbölümü teorisi, dünya ekonomisinde sermaye birikim sürecini anlamak açısından önemli ipuçları sağlamakta ve bu ekonominin önemli bir boyutu olan ihracata dayalı imalat sektörünün Üçüncü Dünya ülkelerinde büyümesini tanımlamaktadır. Pekçok açıdan oldukça kapsamlı bir açıklama gücüne sahip olan bu yaklaşımın, uzun bir süre birbirinden ayrı düşünülen endüstriyel mekan ve bölgesel kalkınmayı ilişkilendirmesi, mekansal değişme alanında önemli bir katkı olarak görülebilir (Schoenberger, 1989). Şirket yapısı, teknolojik değişme ve mekansal kalıplar arasındaki etkileşimi kabul etmesi de önemli bir ilerlemedir. Ayrıca özellikle serbest ticaret bölgeleri ve dünya piyasası fabrikalarında çalışan işçilerin çalışma şartlarını, istihdam koşullarını ve çalışanların maruz kaldıkları acımasız üretim rejimi detaylı olarak incelemesi oldukça aydınlatıcıdır.

---

⁹Üretimin coğrafi olarak yeniden bütünleşmesini, yeni teknoloji veya esnek otomasyon kullanımı desteklemektedir.

Bununla birlikte bu yaklaşım, esas olarak elektronik endüstrisi ile birlikte Alman tekstil ve konfeksiyon endüstrilerinde spesifik durumları incelemekte, bu çalışmanın bulgularını tüm dünya ekonomisine genelleştirmeye çalışmaktadır. Yazarlar, bu çalışmanın bulgularına bağlı olarak gelişmiş ülkelerdeki çokuluslu sanayi şirketlerinin yoğun rekabet altında sadece üretimlerinin emek yoğun kısımlarını Üçüncü Dünya ülkelerine kaydırarak varlıkları sürdürebileceklerini ileri sürmektedir. Ancak bu bağlamda, yaklaşımın uluslararası işbölümünde meydana gelen değişimleri anlamak için çokuluslu şirketlerin stratejilerini, rekabetin dinamiklerini, yabancı sermaye yatırımların yönü ve niteliğini, teknolojik ve organizasyonel değişimin, piyasa şartlarının ve talebin üretim mekanı üzerindeki etkilerini yeterince kapsamlı ve tutarlı değerlendirmedeği görülmektedir. Bu nedenle, bu yaklaşım alternatif rekabet ve mekan stratejilerinin olabileceğini gözden kaçırmaktadır.

Ayrıca bu yaklaşımın spesifik endüstrilere yönelik olarak yapılan işbölümü, teknolojik yapı ve emek kullanımı gibi varsayımlarının, teknolojik yapısı, üretim zinciri, üretim sistemleri, sektörel işbölümü ve piyasa yapısı büyük ölçüde farklı olan diğer sektörler için sınırlı bir açıklama gücüne sahip olduğunu otomobil endüstrisi örneği ortaya koymaktadır. Bu endüstride uygulamalar sınırlı bir dönem için bu yaklaşımın varsayımları ile uyumludur. Ancak egemen trend, bu varsayımların aksine üretimin merkez ülkelerde yoğunluğunun devam etmesi yönündendir. Bu yüzden her bir endüstri, başka bir endüstri için yapılan genelleştirmeler temelinde değil, kendi spesifik özellikleri dikkate alınarak ayrı olarak değerlendirilmeli ve analiz edilmelidir. Dolayısıyla yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı, en iyi haliyle dünya ekonomisinde ve uluslararası işbölümünde ortaya çıkan gelişmelerin kısmi bir görünümünü vermektedir.

Dünya ekonomisinde dönüşüm ve değişen uluslararası işbölümünün daha sağlıklı bir değerlendirmesini yapmak için, öncelikle kapitalist dünya ekonomisinin yeni uluslararası işbölümü yaklaşımın varsaydığı gibi, dikey ve basit bir hiyerarşik yapıda örgütlenmediğini gözönüne almak gerekmektedir. Bunun yanısıra, dünya ekonomisinde çok sayıda farklı ve çatışan eğilimlerin var olduğunu, son derece kompleks bir yapıda örgütlenen üretimin hızla uluslararasılaştığını ve hatta küreselleştiğini gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca, teknolojik ve organizasyonel yenilikler, yabancı sermaye yatırımlarının yönü, kapsamı ve hedefleri de dikkate alınmak durumundadır.

KAYNAKÇA

- Adam, G. (1975), "Multinational corporations and world-wide sourcing", ***International Firms and Modern Imperialism***, (der.) Radiace, H., Penguin, Harmondsworth.
- Akimune, I. (1991), "Overview: Japan's direct investment in the EC", ***Japanese direct investment in Europe: Motives, impact and policy implications***, (der.)Yoshitomi, M. ve diğ erleri. Aldershot, Avebury.
- Altschuller, A. Anderson, M., Jones, D., ve Woomack, J. (1984), ***The Future of the Automobile***, IAP, London: George Allen and Unwin.
- Arrighi, G. (1978), " Towards a theory of capitalist crisis", ***New left Review*** 111, September-October.
- Aykaç, M. (1995), "Globalleş en Dünya'da İş gücü Piyasaları", ***Çerç eve***, Mayıs-Temmuz, Sayı 14.
- Bloomfield, T.G. (1979), ***The World Automotive Industry***, David and Charles, Newton Abbot.
- Braverman, H. (1974), ***Labour and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century***, New York: Monthly Review Press.
- Cantwell, B. Luce, D. and Weinglass, L. (1987), ***Made in Taiwan***. New York, Asia Centre.
- Castles, M. (1989), "Review article: the new international division of labour" ***Capital and Class***, No: 7
- Child, J. (1985), "Managerial strategies, new technology and labour process", ***Job Redesign: Critical Perspectives on the Labour process***, (der.) Knights, Wilmot ve Collins, Hants: Gower.
- Cho, K.S. (1985), "The labour process and capital mobility", ***Politics and Society***, No. 2.
- Cohen, R. (1987), ***New Helots: Migrants in the International Division of Labour***. Hants, Avebury.
- Cohen, S. (1987), " A labour process to nowhere", ***New Left Review***, Vol: 165. (34-50).
- Dent. C. M. (1997), ***The European Economy: The Global Context***, London: Routledge.
- Dickens, P. (1992), ***Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World***, London: Harper and Row.
- Elson, D. and Pearson, R. (1987), "Nimble finger makes cheap workers", ***Feminist Review***, No. 7.

- Elson, D. (1994), "Uneven development and the textile and clothing industry", **Capitalism and Development** (der) Sklair, L., London: Routledge.
- Elson, D. (1986), "The new international division of labour in the textile and garment industries", **International Journal of Social Policy**, No. 23.
- Frank, A.G. (1981), **Crisis: In The Third World**, London: Heinmann.
- Freeman, C., Clark, J. ve Soete, J. (1983), **Unemployment and Technical Innovation**, Wesport: Greenwood.
- Fröbel, F., Heinrichs, J. ve Kreye, O. (1980), **The New International Division of Labour**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fuents, A. and Ehrenreich, B. (1987), "Women in the global factory", **International Capitalism and Industrial Restructuring**, (der.) Peet, R., London: Allen and Unwin.
- Jenkins, R. (1984), "Division over the international division of labour", **Capital and Class**, No. 22.
- Jones, D. (1980), **Maturity and Relocation in the European Car Industry: Structural Change and Public Policy**. Sussex European Research Centre, University of Sussex.
- Jurgens, U. Malshch, T., and Dohse, Knuth, (1993), **Breaking From Fordism: Changing Forms of Work in the Automobile Industry**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hainer, M. ve Kosolofsky, J. (1979), "Car Wars", **NACLA Report on the Americas**, XIII: 3-9.
- Herold, M. W. ve Kozlov, N. (1987), "A new international division of labour? the Caribbean case", in M. Davis (ed.) **The Year Left 2**, London: Verso.
- Hill, R. (1987), "Global factory and company town: the changing division of labour in the automobile industry", **Global Restructuring and Territorial Development**, (der.) Hendsen, J. ve Castells. M. London: Sage.
- Hill, R. C. ve Lee, Y. J. (1994), "Japanese multinationals and East Asian development: the case of the automobile industry", (der.) Sklair, L., **Capitalism and Development**, London: Routledge.
- Hirata, H. (1989), "Production relocation: an electronics multinational in France and Brazil", **Women's Employment and Multinationals in Europe**, (der.) Elson, D. and Pearson, R. London: Macmillan.
- Hirst, P. ve Zeitlin, J. (1991), "Flexible Specialization versus Post-Fordism", **Economy and Society**, Vol. 20, No: 1.
- Hoffman, K. ve Kaplisky. R. (1988), **Driving Force: The Global Restructuring of Technology, Labour and Investment in the Automobile and Component Industries**, London: Westview Press.

- Humphrey, J. (1982), **Capitalist Control and Workers Struggle in Brazilian Auto Industry**, New Jersey: Princeton University Press.
- Katz, H. ve Sabel C. (1985), "Industrial relations and industrial adjustment in the car industry", **Industrial Relations**, Vol. 23, No. 3.
- Krempel, L. ve Plümper, T. (1999), "International division of labour and global economic process: An analysis of the international trade in automobiles", **World-System Research**, Vol. 5, No. 3.
- Landsberg, M. (1987), "Export-led industrialisation in the Third World: Manufacturing imperialism", **International Capitalism and Industrial Restructuring**, (der). Peet, R., London: Allen and Unwin.
- Law, C.M. (1992), **Restructuring The Global Automobile Industry: National and Regional Impacts**, London: Routledge.
- Machoda, K.G. (1996), "Japanese foreign direct investment in East Asia: The expanding division of labour and the future of regionalism", **Foreign Direct Investment in a Changing Global Political Economy**, (der.) Chan, S. , London: MacMillan.
- Marstrand, P. (1984), **New Technology and the Future of Work and Skills** (der), London: Frances Printer.
- Massey, D. (1984), **Spatial Division of labour: Social Structure and the Geogrpny of Production**, London: Mac Millan.
- OECD, (1992), **Gloablization of the Industrial Activities, Four Case Studies. Auto Parts, Construction and Semi Conductor**, Paris.
- Oliver, N. ve Wilkinson, A. (1992), **The Japanization of British Industry: New developments in the 1990s**. Oxford: Blackwell.
- Parlak, Z. (1997), "Japon Üretim Sistemleri ve İşletme Yönetim Teknikleri Yeni Üretim Pardigması mı?" **İktisat Dergisi**, Sayı 370-371, Ağustos-Eylül.
- Parlak, Z. (1999), "Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar", **Bilg.:**, Yıl 1, Sayı. 1.
- Penn, R., Martin, A. ve Scattergood, H. (1991), "Gender relations, technology and employment change in tekxtile industry", **Sociology**, Vol: 25. No.: 4, ss. 659-587.
- Piore, M and Sabel, C. (1984), **Second Industrial Divide**, London: Basic Books.
- Ruigrok, W. and Tulder. R. (1995), **The Logic of International Restructuring**. Routledge, London.
- Saiken, H. (1984), **Work Transformed: Automation and Work In the Computer Age**, New York: Holt Rinehart and Woinston.

- Sayer, A. (1986), " New Developments in Manufacturing: the Just-in-Time System" **Capital and Class**, Vol: 30.
- Sayer, A. ve Walker, R. (1992), *The New Social Economy: Reworking the Division of labour*, Cambridge: Blackwell.
- Schoenberger, E. (1989), "Multinational Corporations and the NIDL" Wood, S. (ed.), **The Transformation of Work**, London: Univin Hyman.
- Sekiguchi, S. (1993), "ASEAN- Japan Relations: Investment, Singapore", **Institute of Southeast Asian Studies**.
- Stoper, M. 1985, "Oligopoly of the Product Cycle: Essentialism in Economic Geography", **Economic Geography**, Vol: 61. No: 33. ss. 260-82.
- Warren, B. (1980), **Imperialism Pioneer of Capitalism**, London, Verso.
- Wallerstein E. (1982), "World System Analysis: Theoretical and Interpretive Issues", **World System Analysis: Theory and Methodology: Exploration in World Economy**, (der.) Hopkins T. ve Wallerstein., Vol: 1, London: Sage.
- Toliday, S. ve Zeitlin, J. (1986), *The Auto Industry and Its Workers: Between Fordizm and Flexibility* Oxford: Blackwell.
- Turnbull, P. (1986), "The limits to Japanisation: Just-in-Time, labour relations and the UK automotive industry", **NewTechnology Work and Employment**, Vol: 3, No. 1.
- United Nations, (1993), **World investment report for 1993: Transnational Corporations and Integrated International Production**, New York: Unted Nations.
- United Nations, (1998), "World investment report for 1997", **UN Chronicle**, Vol: 35, Issue 1.
- Walton, J. (1985), "The Third new international division of labour", Walton, J. (ed.) **Capital and Labour in the Urbanized World**. Sage: Beverly Hills.
- Wilman, P. (1987), "Industrial Relations Issues in Advanced Manufacturing Technology", **The Human Side of Advanced Manufacturing Technology**, (der.) Wall, T.D., Clegg, C.W. ve Kemp, N.J., *Psychology and Productivity at Work Series*, Chichester: Willey.
- Womack, J. Jones, D. Ve Ross, D. (1990), **The Machine That Changed the World**, Macmillan International, New York.